

Stanislava Sivčová
Prešovska univerzita v Prešove

Poznámky k slovenskému a poľskému výskumu populárnej literatúry

Kľúčové slová: národné kontexty, populárna literatúra a kultúra, umelecká literatúra, masová literatúra, systém literatúry, gýč

Słowa kluczowe: konteksty krajowe, literatura i kultura popularna, literatura wysokoartystyczna, literatura masowa, system literatury, kicz

Keywords: national contexts, popular literature and culture, artistic literature, mass literature, system of literature, kitsch

Výskum populárnej literatúry je v porovnaní so štúdiom a skúmaním umeleckej literatúry akoby na druhej koľaji. Je ešte stále neprebádanou oblasťou, problematickou a do značnej miery aj rozporuplnou, čo sa týka predmetu a metódy skúmania. Akoby schematickosť a istá jednoduchosť či prvoplánovosť populárnej literatúry nebola dostatočne zaujímavá pre komplexnejší či hlbší výskum, ktorý je vzhľadom na súčasnú literárnu situáciu aktuálny a nanajvýš potrebný. Od povojnového obdobia cez socializmus až po súčasnosť si v slovenskej literárnej vede systematický výskum populárnej literatúry ťažko nachádza svoju pozíciu a odôvodnenie a ešte stále je vo fáze etablovania.

Dôvody daného stavu môžeme vidieť v historickom uprednostňovaní a zaznávaní istých modelov a prístupov k výskumu literatúry. V starších obdobiach bola literatúra považovaná za jedného z reprezentantov národa, jej funkcia bola predovšetkým poučná, gnozeologická a kultúrotvorná, čomu zodpovedal model umeleckej literatúry so svojimi esteticky a intelektuálne vysoko orientovanými hodnotami a pravidlami. Preto i reflexia populárnej literatúry, jej prítomnosti, genézy a funkcie nebola potrebná a prioritná, keďže v povedomí fungovala predovšetkým vo forme tzv. ľudového čítania¹. Až v medzivojnovom období sa mení

¹ To však nevylučuje existenciu populárnej literatúry už v skorších obdobiach. Jej počiatky a akúsi „predhistóriu“ na našom území môžeme umiestniť do 16.–18. storočia, keď so vznikom Literatura i Kultura Popularna 23, 2017

prístup k literatúre: Jej funkcia už nie je len národnoobrodenecká, so spoločenskými zmenami (industrializácia, trhový mechanizmus, meštiansky spôsob života, voľný čas) sa mení i model literárnej percepcie. Rozširuje sa čítanie populárnej literatúry ako oddychovej lektúry hlavne v jej historicko-dobrodružných žánroch (najznámejšie sú diela Jozefa Nižňánskeho, no i Terézie Vansovej, Jána Hrušovského, Jozefa Braneckého), v ktorých príbehoch sa štylizuje história slovenského národa. Výskum populárnej literatúry sa však ani v tomto období nerozvinul, pretrváva klasický aristokratický² prístup literárnej vedy (obzvlášť kritiky), ktorý pokračuje až do skončenia vojnového obdobia a nástupu nového politického režimu a kultúrnej politiky³. Existujúce diela populárnej literatúry len sporadicky reflektuje literárna kritika, i to sa hodnotia kritériami uplatňovanými na umeleckú literatúru, a historické diela populárnej literatúry sú zaradované medzi tzv. ľudové čítanie, ktoré si nachádza svoje miesto vo folkloristickom výskume⁴.

V období socializmu sa začína pristupovať k výskumu populárnej literatúry inak ako predtým, a to z viacerých dôvodov. Prvým z nich je vedenie kultúrnej politiky v súlade s oficiálnou štátnou ideológiou. Potvrdzuje sa tézovitosť nazerania na literatúru ako na kultúrnu reprezentantku národa, ktorá musí obhajovať hodnoty socialistickej spoločnosti a jednotlivca. Za ohrozenie týchto hodnôt sa považuje západná kapitalistická spoločnosť a populárna (masová) literatúra a kultúra ako jej produkt. Preto obzvlášť v čase šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov vznikajú prvé reflexie a jednostranne posudzujúce kritiky takejto populárnej (masovej) kultúry prichádzajúcej a preberanej zo západu⁵. Súčasne a ambivalentne sa

knižtlače dochádza i k rozvoju masovo vydávaných diel prevažne jarmočného, zošitového charakteru ako knihy ľudového čítania (ľudové romány, poviedky, sentimentálne romány na pokračovanie, príbehy o svätých, náboženská a mravoučná literatúra, kalendáre, snáre atď.). Tejto časti literatúry sa však nevenovala odborná pozornosť a ani v súčasnosti nie je dostatočne literárnovedne prebádanou oblasťou, i keď môžeme zaznamenať viditeľný posun, napríklad v prácach M. Kubealakovej venovaných marginálnej literatúre: *Literatúra z okraja: knižky ľudového čítania mladšej proveniencie v kontexte slovenskej národnej kultúry: dobrodružno-ľúbostné prózy*, Ostrava 2011.

² Mohli by sme uvažovať aj o konzervatívnej či pravicovej kritike. Termín preberáme z teórií západných bádateľov populárnej a masovej kultúry, napríklad Umberto Eco na označenie tradičnej, hodnotovo orientovanej kritiky masovej kultúry a kultúrneho priemyslu používa pojem aristokratická kritika (bližšie U. Eco, *Skeptikové a těšitelé*, prel. Z. Frýbort, Praha 2006).

³ Dôvody tohto procesu a orientácia na umeleckú literatúru môžeme vidieť i v panujúcej spoločenskej situácii, keď si vojnové roky priamo i nepriamo žiadali takú literatúru a umenie, ktoré bude nielen reflektovať skutočnosť, ale i „pozdvihovať“ človeka a národ v čase existenciálnych situácií.

⁴ Dôvody tohto procesu a orientácie výsostne na umeleckú literatúru môžeme vidieť i v panujúcej spoločenskej situácii, keď si vojnové roky priamo i nepriamo žiadali takú literatúru a umenie, ktoré by reflektovalo skutočnosť, ale i „pozdvihovali“ človeka a národ v existenciálnych situáciách. Uvedieme aspoň práce G. Kiliánovej, Z. Panczovej či V. Bahnu, ktoré sa venujú naratívny formám a slovesnej folkloristike.

⁵ Za všetky môžeme spomenúť napríklad názvy článkov novín a časopisov ako napríklad *Hrozba gýčovej epidémie* („Sovetská literatúra“ 1979, nr 12) odsudzujúce populárnu (masovú) li-

literárna veda pokúša nájsť náhradu za západnú masovú kultúru orientovanú na široké sociálne vrstvy v domácej literárnej tradícii:

Populárnu literatúru v súčasnosti, aká sa rozvíja u nás, nemožno označiť za nijakú modifikáciu alebo paralelu súčasného masového umenia západu, hoci podobnosť tém a štylistických postupov nie je vylúčená. Podobnosť neznamená totožnosť. [...] Hranice súčasnej populárnej literatúry nejdú cez sociálne protiklady, ani ideologické, ale predovšetkým cez protiklady etické, gnozeologické, estetické⁶.

Čiastočne a sporadické upriamenie pozornosti literárnej vedy i na populárnu literatúru má dôvod práve v orientácii na ľud, pracujúcu triedu a jej potreby. Preto populárna literatúra, ktorá má svoju prehistóriu v ľudovom čítaní, folklóre a zo svojej podstaty apeluje na čo najširšie vrstvy, sa zdala byť najvhodnejším výskumným materiálom, no i bezpečnou oblasťou, ako sa dostať do nemilosti oficiálnej ideológie. Za všetkých literárnych vedcov, ktorí sa venovali výskumu populárnej literatúry, môžeme spomenúť Mikuláša Bakoša, Albína Bagina, Ivana Kusého, Jána Škamlu⁷, čiastočne v súvislosti literatúrou pre deti a mládež Jána Poliaka a v neposlednom rade literárneho kritika Ivana Sulíka, ktorého práca v tejto oblasti výskumu pokračovala i v ďalšom období po nastolení demokracie a ktorý sa snažil o všeobecnejšiu a liberálnejšiu reflexiu populárnej literatúry⁸. Vedecké práce týchto autorov v čase socializmu sú koncipované v súlade s oficiálnou štátnou kultúrnou politikou, preto sa sústreďujú predovšetkým na vzťah kultúry a literatúry, otázky estetickej hodnoty a funkcie, komunikačného aspektu autora a príjemcu populárnej literatúry či jej historickej opodstatnenosti. Predmetom výskumu sú parciálne témy ako vzťah populárnej literatúry k folklóru (Peter Liba, Viliam Marčok), problémy populárnej piesne (Tatiana Libová či René Bílik, V. Marčok), skúmanie žánru historického románu a problému tvarovania dejín v prozaických dielach (I. Sulík, P. Liba).

Ďalším dôvodom, prečo sa výskum populárnej literatúry začal a sústreďoval takmer výlučne v oblasti literárnej estetiky a semiotiky, bol silný vplyv štruktú-

teratúru a kultúru ako plod kapitalizmu a s ňou zviazanú filozofiu pragmatizmu ako jej povrchný a konzumný výklad.

⁶ P. Liba, *Kontexty populárnej literatúry*, Bratislava 1981, s. 241–242.

⁷ Za významnejšie môžeme označiť práce M. Bakoša (*Problémy literárnej vedy včera a dnes*, Bratislava 1964), A. Bagina (*Hľadanie hodnôt*, Bratislava 1986) či I. Sulíka (*Vývinová problematika populárnej prózy*, „Slovenská literatúra“ 1978, nr 25).

⁸ Podnetné je najmä jeho uvažovanie o prístupe literárnej kritiky k populárnej literatúre a jej potrebe vychádzať zo seba a rozširovať si obzory, napríklad: „Úlohou literárnej kritiky je preto uznať existenciu trhových vzťahov v literatúre (dobré je to, čo sa predáva [...]), vziať na vedomie, že môže, ba musí existovať aj ‚literatúra na jedno použitie‘, nepodliehajúca akejsi svätej povinnosti ‚vysvetľovať‘ alebo prinášať ‚posolstvá‘ priznať populárnej literatúre (a jej čitateľom) právo na jednoduchý obsah (a jednoduchú recepciu), čiže vyňať z ulity nepoznania a habilitovať v procese literárneho vzdelávania celý obrovský pulzujúci svet, pravda, dodajme sentimentálne, a jemným nevtieravým náznakom, že existuje aj pradávny svet krásneho literárneho umenia“ (I. Sulík, *Literárna kritika a hodnota diela: Na okraj vzťahu k populárnej literatúre*, „Slovenský jazyk a literatúra v škole“ 1993/1994, nr 3/4, s. 90–91).

ralizmu v slovenskej literárnej vede od jeho počiatku v tridsiatych rokoch až do rokov deväťdesiatych či dokonca do súčasnosti. Dôraz je na dôkladnom skúmaní štruktúr textu, jeho estetickej hodnoty, funkcie, jazykovej stránky a percepcie. Neskúmajú sa mimotextové skutočnosti, dôležité pre oblasť populárnej literatúry, preto sa jej výskum nemohol uberať iným, širším či viac interdisciplinárnym smerom a ostal akoby len „zakliesnený“ v literárnej estetike a teórii textu.

Za počiatok systematického výskumu populárnej literatúry v slovenskej literárnej vede môžeme považovať prelom sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia viažuci sa s menom literárneho vedca a kulturoológa Libu a pracovníka Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Prvou ucelenou a doteraz najvýznamnejšou, základnou a najširšou prácou venovanou výskumu populárnej literatúry je jeho dielo *Kontexty populárnej literatúry* (1981).

Autor v ňom na základe výskumu populárnej literatúry medzivojnového obdobia a v nadväznosti na teóriu literárnej komunikácie a metakomunikácie⁹ formuje jej literárnoteoretický a kontextový obraz orientovaný predovšetkým na proces percepcie. Jeho kritériá skúmania sú genetické, typologické a funkčné, zamerané na pozíciu populárnej lektúry v literárnom systéme, jej vzťah ku kontextom¹⁰, ktoré ju vytvárajú a na základe ktorých sa Liba usiluje vymedziť základné znaky, funkcie a špecifiká populárnej literatúry ako samostatnej a jedinečnej oblasti.

Liba vychádza z hypotézy, že populárna literatúra si svojím kontextovým charakterom zakotveným v kultúre, no i jedinečnosťou a samostatnosťou, vytvorila vlastný komunikačný a percepčný systém, ktorý je odlišný od pravidiel fungovania umeleckej literatúry, no súčasne je s ňou zviazaný a determinovaný, čo vysvetľuje prostredníctvom termínu procesualnosť populárnej literatúry. Liba v rámci teórie komunikácie zavádza kategóriu čitateľa populárnej literatúry, ktorý má isté špecifické percepčné vlastnosti ako dispozícia záľuby, motivácia zábavy, senzačnosť, psychická kompenzácia, afirmatívnosť t. j. uplatnenie estetiky totožnosti či všeobecnosť (povrchovosť) interpretácie. Je hypotetický, fabulárny, redukovaný:

Príjemca populárnej literatúry je čitateľ s vymedzenou kompetenciou. Vo vzťahu k autorovi dáva prednosť takému autorovi (a takému typu diel), ktorý vládne väčšmi sústavou rozprávania (fabulácie) než sústavou myslenia. Dielo projektuje svojho čitateľa, vymedzuje

⁹ Ide o koncepciu štylistických výrazových kategórií F. Mika a A. Popoviča, ktorými charakterizujú text ako inklinácia buď k operatívosti, alebo ikonickosti ako dvom základným kategóriám, ku ktorým sa následne pridružujú a nadväzujú ďalšie kategórie (predovšetkým pojmovosť a zážitkovosť) ako výrazové znaky textu. Vďaka takejto kategorizácii sa následne vyčleňujú základné jazykové štýly, ktorým zodpovedajú isté jazykové a tematické prvky. Na tejto teórii jazykovej komunikácie, metakomunikácie a estetiky výrazu je vystavaná celá tzv. nitrianska škola, ktorej výskum pokračuje ďalej v tejto tradícii. Viac o teórii jazykovej komunikácie v dielach F. Miko: *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl*, Bratislava 1969 a *Text a štýl. k problematike literárnej komunikácie*, Bratislava 1970.

¹⁰ Ide predovšetkým o komunikačné kontexty; kontext príjmu a tvorby textu, kontext literárnej a spoločenskej situácie, v ktorej populárna literatúra vzniká a pôsobí.

spôsob lektúry a tým, že adresát splýva s pomyselným (hypotetickým) čitateľom, do projekcie čitateľského „ja“ vstupujú väčšmi mimotextové okolnosti. Čitateľ je vo funkcii vykonávateľa autorských inštrukcií v texte, je sprievodcom alebo súčasťou jeho „hry“. A týmto inštrukciám sa podriaduje práve pre nedostatok byť partnerom, pre neschopnosť byť dialogickým čitateľom. Preto čitateľ v texte populárnej literatúry sa neuplatňuje v celosti. Nie je kýmisi, ale čímisi¹¹.

Z hľadiska percepcie sa Liba venuje i modelovaniu tém v dielach populárnej literatúry, jej porovnaniu s umeleckou literatúrou či problému autora a rozprávača, na základe ktorých definuje vlastnosti príznačné len pre populárnu literatúru (prístupnosť, zábavnosť, poučnosť, emocionálnosť) a štylistické príznaky populárneho textu (ikonickosť textu potlačená v prospech operatívnosti, pragmatickosti a sociatívnosti), čím v konečnom dôsledku vytvára i definíciu samotnej populárnej literatúry.

V širšom, kontextuálnom pohľade na základe semiotického, sociologického a estetického prístupu sa autor venuje problému vysokého a nízkeho v populárnej literatúre, ktorý je podľa neho predovšetkým problémom etickým a sociálnym, najzjavnejším v téme diela. Ak sa totiž pri hodnotení diel uplatňuje protiklad vysoké — nízke, vzniká i protiklad elitné — masové. V ponímaní autora populárna literatúra pracuje s oboma kategóriami, tvorí sa v nej vyrovnávajúci protiklad vysokého a nízkeho, ktorý je závislý od vývojových zmien. Podľa miery jeho zastúpenia vznikajú diela s rozličnou hodnotou, ktoré tendujú buď k jednému, alebo k druhému pólu, umelecká a populárna literatúra teda na seba vzájomne vplyvajú, nastáva transformácia alebo prekódovanie, ktoré autor nazýva pojmom popularizácia literatúry. Tá sa prejavuje napríklad ako adaptácia diel umeleckej literatúry do jazyka populárnej literatúry, ďalej v intencionálnej autorskej stratégii, v tematizácii, výbere a preferencii senzačných motívov s cudzokrajnou lokalizáciou deja, v parafrázach postáv z umeleckej svetovej literatúry či v textoch vytvorených zásahom editora. Takto vytvorené diela tvoria prechod medzi umeleckou a populárnou literatúrou, ich hranice teda nie sú striktné, daná oblasť sa aktualizuje v závislosti od situácie v kultúre a spoločnosti.

Liba sa tiež venuje problematike žánrov populárnej literatúry, ktoré definuje z ontologického a komunikačného hľadiska. Načrtáva základné kategórie (epické žánre, veršovaná epika, náučné žánre), no ostáva na úrovni všeobecného a teoretického, ďalej konkrétne žánre nešpecifikuje, nedefinuje, nekonkretizuje príkladmi. Konštatuje, že populárna literatúra nie je žánrovotvorná, podľa neho je len symbiotická, nemôžeme hovoriť o jej vývoji, uvažovať sa dá iba o jej pohybe. Ten je determinovaný vzťahom k realite, k umeleckej literatúre a vzájomnými vzťahmi žánrov v sústave populárnej literatúry¹².

¹¹ P. Liba, *op. cit.*, s. 98.

¹² Tento názor P. Libu je polemický a v súčasnosti sa zdá byť už prekonaný, no možno ho obhájiť neexistenciou samostatných žánrov populárnej literatúry v dejinách slovenskej literatúry (vyformovali sa buď zo žánrov folklórnej alebo umeleckej literatúry) a jeho pohľadom na populárnu literatúru ako literatúru socialistického ľudu a pre ľud. Teda nepripúšťa zásah iných prekladových

Všeobecné a teoretické uvažovanie autora o populárnej literatúre je doplnené časťami, ktoré sú venované slovesnému folklóru, prekladu populárnej literatúry, vývinu populárnej literatúry v medzivojnovom období a popularizačnému aspektu v náučnej literatúre pre deti. Liba teda kreuje obraz populárnej literatúry predovšetkým z komunikačného hľadiska, pri ktorom si pomáha postupmi z ďalších humanitných vied, keďže populárnu literatúru chápe aj ako problém umenia, kultúry či spoločnosti. Týmto vzťahom sa síce ďalej nevenuje, no poukazuje na potrebu ich hlbšieho skúmania i v spätosti s inými umeniami a s kultúrou ako takou.

Výskum populárnej literatúry Libu sa rozvíjal predovšetkým prostredníctvom uvažovania o jej komunikačných a recepcných vlastnostiach. Autor vymedzil miesto, funkcie a typy populárnej literatúry, čím ako prvý v slovenskej literárnej vede vytvoril jej vedecké základy, vymedzil pojmový a obsahový systém, na ktorý sa dá nadväzovať. V svojom chápaní a definovaní populárnej literatúry však ostal len pri všeobecnom, abstraktnom a kvalitatívnom rozlíšení prejavu populárnej literatúry od umeleckej, nekonkretizoval napríklad znaky, diferencie a špecifiká jednotlivých žánrov. Populárna literatúra v jeho ponímaní ostáva termínom veľmi širokým a neuchopiteľným, ktorým raz vymedzuje istú úzku sústavu žánrov, čím tvorí samostatný okruh; druhý raz však tento termín používa všeobecne ako hodnotiaci príznak (aspekt populárnosti a popularizácie) diel umeleckej literatúry, vytvára jej periférny okruh, z ktorého odvodzuje svoju kvalitu a v ktorom sa estetická funkcia nahrádza funkciami populárnej.

Na dielo Libu, teóriu komunikácie a percepcie diela, v súčasnosti nadväzuje tzv. nitrianska škola. Nadväznosť na recepcnú estetiku, jej tradíciu a rozvíjanie, vytvára špecifikum pracoviska¹³. Výskumu populárneho umenia sa odborne venujú predovšetkým Juraj Malíček, Michaela Malíčková, Martin Boszorád, semiotike aj Ľubomír Plesník¹⁴.

Na rozdiel od koncepcie populárnej literatúry Libu sa Malíček zaoberá problémom populárnej kultúry (alebo popkultúry v užšom, estetickom chápaní Malíčka) vo všeobecnosti, jej teóriou a metodológiou. Chápe ju ako semiotickú civilizačnú vrstvu vypovedajúcu o prítomnosti. Popkultúra je podľa neho jedná spoločná výrazová vrstva tzv. tradičných umeleckých druhov, jedná paralelnú umelecký

diel do národnej literatúry a ich zdomácnenie ako sa to napríklad stalo pri westernovkách K. Maya. Vyformovali sa buď zo žánrov folklórnej alebo umeleckej literatúry.

¹³ Ide predovšetkým o nadväzovanie na vedecké práce A. Popoviča, F. Mika, J. Kopála, P. Plutka, neskôr T. Žilku či P. Libu. Výstupy z výskumu sú prezentované v zborníkoch vydávaných v edíciách *O interpretácii umeleckého textu. Zborník prac Ustavu jazykovej a literarnej komunikacie Pedagogickej fakulty v Nitre*, Nitra 1968–2016, a *Praktická estetika*, Nitra 2009–2016.

¹⁴ Významné sú predovšetkým práce venované teórii popkultúry a jej metodologie ako: J. Malíček, *Vademecum popkultúry*, Nitra 2008; *idem*, *Popkultúra: návod na použitie*, Nitra 2012; J. Malíček, P. Zlatoš, M. Malíčková, *Zborník o populárnej kultúre. Popkultúrny hrdina vo virtuálnej realite*, Nitra 2008; *eadem*, *Upír ako maska inakosti. Od netvora k civilizovaným ochrancom ľudskosti*, Nitra 2013; či zborníky týkajúce sa estetiky a semiotiky i popkultúrnych textov s názvom *Praktická estetika I–X*.

druh, ktorý využíva tradičné umelecké druhy ako médiá na sprostredkovanie popkultúrnych foriem a obsahov. Nesúlad v hodnotení umeleckého a popkultúrneho či uplatňovanie kategórií vysokého — nízkeho vznikli umelo ako dôsledok sociálneho a kultúrneho vývoja, ktorý však nevypovedá nič o kvalite artefaktov:

Estetická reflexia popkultúry tu narazila na umelo vyvolaný konflikt, ktorý do problematiky vysokého a nízkeho vniesli romantizmus a modernistická snaha o prísnu diferenciaciu, kategorizáciu, poriadok — dôsledok stavu, v ktorom humanitné vedy mechanicky preberali metodológiu exaktných vied a opierali sa o štatistiku, merateľnosť, exaktnosť, respektíve o objektivizovateľné kvality — kritéria zodpovedajúce dobovej predstave ideálu umeleckého diela [...] Ak by kritériom umeleckosti vzhľadom na príslušnosť konkrétneho diela k ‚svoju‘ umeleckému druhu — bola miera zvládnutia toho-ktorého znakového systému, jazyka, problém vzťahu popkultúry a umeleckých druhov by nejestvoval¹⁵.

Malíčkov kontext skúmania je teda široký a interdisciplinárny, zameraný predovšetkým na estetiku a filozofiu, lokalizovaný za text. Populárna literatúra v jeho pohľade predstavuje len jeden z prejavov či podôb kultúry (podobne ako film, televízne formáty, komiks, výtvarné umenie a iné), preto jej výskumu nevenuje osobitú pozornosť. Malíček sa teda zameriava na hľadanie a interpretáciu popkultúrnych znakov a spojitosť s inými formami populárneho umenia či popkultúry, ako sú napríklad umelecký základ, ironizácia, karnevalizácia, mytologickosť, recyklácia či relativizácia.

Malíček sa taktiež usiluje vytvoriť a nahradiť bežne zaužívaný a nepresný pojmový aparát novým, ktorý bude schopný exaktne pomenovať popkultúrne javy. Tejto problematike sa venuje v diele *Vademecum popkultúry*. V prvej časti definuje popkultúru, jej vzťah k tzv. tradičným umeleckým druhom, definuje jej tri vrstvy. Mainstream je vonkajškovo najzjavnejšia, najširšia vrstva; ide o popkultúrne artefakty, ktoré sa tešia veľkej pozornosti, sú všeobecne známe a široko prístupné (napríklad literárne bestsellery ako *Harry Potter*). Periféria je opakom mainstreamu v popkultúrnej oblasti. Tvoria ju úzko vyprofilované žánre a subžánre, svojou príbuznosťou s tzv. undergroundom má blízko k tzv. vysokému umeniu. Je rezervoárom tém a postupov pre ostatné dve vrstvy a je predmetom záujmu len malej skupiny fanúšikov. Periféria sa často viaže na subkultúry a je výrazom ich estetickej reflexie sveta (jej manifestáciou v mediálne širenej popkultúre môže byť produkcia alternatívnej hudobnej scény a jej prieniky ako avantgardná elektronická hudba či okrajové útvary hip-hopovej alebo punkovej kultúry). Slipstream je vo funkcii sprostredkovateľa medzi mainstreamom a perifériou. Je spredmetnením procesu, v ktorom sa okrajová téma z oblasti periférie stáva predmetom všeobecného záujmu. Pôvodne predstavoval napríklad literatúru vedeckej fantastiky, ako je tvorba Jorge Loiusa Borgesa, Williama Gibsona, Thomasa Pynchona či Margaret Atwoodovej¹⁶.

¹⁵ J. Malíček, *Vademecum...*, s. 20.

¹⁶ *Ibidem*.

Malíček sa v tomto diele tiež zaoberá percepčnými vlastnosťami popkultúry ako celoplošnosť, didaktickosť, sprítomnenie recepčného kódu a jej schopnosť vytvárať akýsi mytologický obraz skutočnosti. Ďalšia časť knihy je slovníkom. Prvá časť tvorí terminologické vademecum, druhá časť predstavuje samostatný výkladový slovník newspeaku popkultúry. Všetky výrazy autor buď sám vytvára, alebo preberá z periférie popkultúry či zo „západných“ teórií, napríklad tzv. Frankfurtskej školy, pragmatizmu, neopragmatizmu, z koncepcií Umberta Eca, Gillesa Lipovetského, Johna Fiska a iných bádateľov. Ide však len o tie termíny, ktoré pomáhajú vytvoriť teoretický a metodologický fundament popkultúry, väčšinou sú to názvy nových vznikajúcich žánrov, procesov a postupov globálnej popkultúry.

Okrem spomínaných prác J. Malíčka venovaných popkultúre sa jej výskum na Ústave literárnej a umeleckej komunikácie v Nitre uskutočňuje i v rámci časopisu „A & P (Art Communication & Popculture)“ vydávaného od roku 2015, ktorého cieľom je vedecky reflektovať problémy aktuálnej umeleckej komunikácie, a to vo všetkých druhoch umenia a v popkultúre. Myšlienkou je interpretácia sveta prostredníctvom pojmov art/umenie a popculture/popkultúra. Tieto pojmy zhodne s koncepciou J. Malíčka nereprezentujú čosi fundamentálne odlišné, skôr reprezentujú a reflektujú iný uhol pohľadu.

V slovenskej literárnej vede, obzvlášť kritike, sa pri uvažovaní o populárnej literatúre a pri hodnotení diela operuje s termínom literárny brak a gýč. Jeho najvýstižnejšiu definíciu v česko-slovenskom kontexte na základe spoločenského a historického vývoja podal český estetik Tomáš Kulka v diele *Umění a kýč*¹⁷. Kulka pristupuje ku gýču ako k estetickéj kategórii, preto je jeho definícia významná i pre oblasť analytickej estetiky či filozofie umenia.

Vychádzajúc z rozdielu medzi umeleckou a estetickou hodnotou diela a z definície estetickéj vlastnosti (teórie P. Bourdieaua) autor dokazuje, že gýč nie je umením (ani zlým či nepodareným). Je samostatnou kategóriou, transparentným znakom, ktorý parazituje na umení a vlastnosti či funkcie gýča nie sú estetické, hoci sa na umelecké podobajú: „Podmienky naznačujú, že kýč je bytostne parazitní, že jako takový krásu nevytváří. Jeho líbivost není způsobena jeho estetickými kvalitami, ale jeho emocionální či sentimentální vlezlostí“¹⁸. Autor vymedzuje tri podmienky gýča nutné pre jeho identifikáciu. Prvým predpokladom je, že gýč zobrazuje objekty, ktoré sú všeobecne považované za krásne alebo ktoré majú silný emocionálny náboj. Gýč teda zobrazuje univerzálne témy a motívy, ktoré vyvolávajú okamžitú pozitívnu odozvu, napríklad príroda, deti či zvieratá. Druhou podmienkou je, že téma zobrazovaná gýčom musí byť okamžite identifikovateľná,

¹⁷ T. Kulka, *Umění a kýč*, Praha 1994. Napriek tomu, že T. Kulka je českým estetikom, jeho práca sa stala významnou i v slovenskom literárnovednom kontexte, ktorý je s českým tesne zviazaný. Podobne tomu bolo i pri dielach K. Čapka *Marsyas čili na okraj literatury, 1919–1931*, Praha 1931 a O. Sirovátka, *Literatura na okraji*, Praha 1990.

¹⁸ T. Kulka, *op. cit.*, s. 56.

teda gýč neznesie žiadne nejasnosti ani druhé plány a na percipienta nekladie „zbytočné“ nároky. S tým súvisí i tretia podmienka, ktorou je že gýč substantívne neobohacuje asociácie spojené so zobrazovanou témou, len na nej parazituje a interpretovať ju môžeme iba jedným spôsobom (umenie, naopak, transformuje vyvolané asociácie). V ďalšej časti sa autor venuje všeobecnej problematike hodnotenia umeleckého diela a tiež prejavom gýča v konkrétnych druhoch umenia. Vzhľadom na to, že sa nám teória Kulku javí nielen z filozofickej, ale i estetickej analýzy najkomplexnejšia a najvyargumentovanejšia spomedzi dostupných koncepcií, v interpretačných častiach dizertácie budeme vychádzať najmä z jeho troch podmienok rozpoznateľnosti gýča.

Kulka pristupuje ku gýču ako k estetickej kategórii, preto je jeho definícia významná i pre oblasť analytickej estetiky či filozofie umenia.

O gýči a jeho aspektoch sa na Slovensku uvažuje zrejme preto, lebo obe stoja v opozícii k umeniu tzv. vysokému, ktoré vďaka literárnej tradícii a vývoju funguje ako autorita, hodnota. Uvažovanie o gýči či gýčovosti textu je príznačné hlavne pre hodnotenie diela, pričom literárna kritika sa usiluje rozlíšiť medzi funkčne využitým gýčom, ktorý si žiada interpretáciu, je ironizovaný/subverzovaný a v danom smere predstavuje umelecký text, a medzi gýčom, ktorý je nerefektovaný, teda nie je ničím iným a jeho použitie je škodlivé. Otázka populárneho sa v tomto bode spája s problémom gýča. Príbuznosť môžeme vidieť predovšetkým v rovnakých kvalitách, ktorými nahrádzajú estetickú funkciu ako emocionálnosť, okamžitá identifikácia, povrchnosť zobrazovania, senzačnosť. Kým však pre populárnu literatúru sú dôležité kontexty, sociologická stránka, orientácia na publikum, a s tým súvisiaca masová recepcia, gýč je zacielený viac na psychologickú, bytostnú stránku človeka ako jednotlivca, ktorú „esteticky“ klame svojou perцепčnou jednoduchosťou a emocionálnou intenzitou. V tejto súvislosti môžeme uvažovať i o gýčovosti v populárnej literatúre, tzv. literárnom braku, ktorý tvorí najnižší stupeň v literatúre, kde do popredia najzjavnejšie vystupujú spoločné znaky ako schematickosť, neprítomnosť inovácie a kreativity, emocionálnosť, jednoduchosť, povrchnosť a parciálnosť zobrazovania reality či silná fabulácia. Tieto kategórie a vystavajúce otázky však nie sú dostatočne preskúmané, ich definovanie a charakterizovanie je neprehľadné a nepresné.

V oblasti samotnej popkultúry sa o gýči neuvažuje, keďže sa viaže s otázkou hodnoty, ktorá je pre výskum popkultúry bezpredmetná. Do oblasti popkultúry by vnášala princíp hodnotenia a porovnávania, čím by negovala integritu diel popkultúry a ich fungovanie per se.

Hoci bádania populárnej literatúry na Slovensku okrem prác Libu nemajú širokú tradíciu (v oveľa väčšej miere sú zastúpené napríklad v českej či poľskej literárnej vede), sú zväčša parciálne, zamerané na isté aspekty, v poslednom období (hlavne od roku 2000) rastie počet prác venovaných tejto problematike. Výskumu populárnej, masovej kultúry sa na Slovensku uskutočňuje v rámci kulturológie, sociológie, estetiky a masmediálnych štúdií okrem Nitry tiež na katedrách v Trna-

ve, Bratislave či v Prešove. V daných súvislostiach treba uviesť aj mená ako Viera Gažová, Erich Mistrík, Vincent Šabík či Alexander Plencner, ktorých práce sú venované najmä skúmaniu populárnej a masovej kultúry z kulturologického hľadiska, z pohľadu masmediálnych štúdií sa popkultúre venuje predovšetkým Juraj Rusnák, Pavol Rankov, Dagmar Valentovičová, Erika Moravčíková či Alexander Plencner¹⁹. Kulturologický a masmediálny výskum sa sústreďuje v prevažnej miere na aktuálne globalizačné trendy a problémy, na vplyv masmédií na súčasnú kultúru a na výskum žánrov a formátov, ktoré sú aktuálne a populárne v slovenských masmédiách (napríklad domáce alebo prebrané formáty reality show).

Viacere práce vznikli tiež v Ústave slovenskej literatúry SAV, kde sa rozvíja najmä genologický výskum populárnej literatúry, t. j. jej žánrov, napríklad hororu, detektívky alebo utópie. Ich vlastnostiam, vývinu a podoby v slovenskom kontexte sa venujú hlavne Ivana Taranenková a Tomáš Horváth. Významné sú práce ako napríklad zborníky *Strach a hrôza. Podoby hororového žánru; Tajomstvo a vražda: model a dejiny detektívneho žánru*; či *Bude, ako nebolo. Podoby utopického žánru*²⁰. Nejde teda o úplne zanedbanú oblasť výskumu, objavujú sa však len sporadické práce menšieho rozsahu venujúce sa istému problému či téme²¹. Pri bádaní spomenutých žánroch je pozornosť väčšinou sústredená na hľadanie žánrových znakov v slovenskej literatúre, jej folklóre alebo na výskum genológie žánrov globálne, nakoľko, ako sme už spomínali, tieto žánre v slovenskej literatúre samostatne nevznikli, etablovali sa s príchodom prekladovej literatúry, v slovenskej literatúre ich nahrádzal predovšetkým žánr historicko-dobrodružného románu.

Ďalšou oblasťou výskumu v rámci populárnej literatúry je vedecká fantastika, ktorá sa teší väčšej (i odbornej) pozornosti. Venujú sa jej predovšetkým Ondrej Herec a Miloš Ferko, spomenúť môžeme zborníky ako *Slovenská fantastika*

¹⁹ Z najznámejších prác spomenieme: E. Mistrík, *Kultúra a multikultúrna výchova*, Bratislava 1999; P. Rankov, *Masová komunikácia, masmédiá a informačná spoločnosť*, Levice 2002; V. Gažová, *Súradnice kultúry*, Trnava 2003; *eadem*, *Perspektívy kulturológie*, Bratislava 2003; V. Šabík, *Diskurzy o kultúre*, Bratislava 2001; *idem*, *Diskurzy o estetike*, Bratislava 2003; A. Plencner, *Masová kultúra a pop-kultúra ako systémy kultúry*, [w:] *Kultúra a rôznorodosť kultúrneho*, red. V. Gažová, Z. Slušná, Bratislava 2005; J. Rusnák, *Textúry elektronických médií. Vývoj a súčasný stav*, Prešov 2009; M. Bočák *et al.*, *Texty elektronických médií. Stručný výkladový slovník*, Prešov 2010; D. Valentovičová, *Estetická teória v masmediálnych štúdiách*, Trnava 2012; J. Rusnák, *Homo popularis: homo medialis? Popkultúra v elektronických médiách*, Prešov 2013; E. Moravčíková, *Výbrané megatrendy v súčasnej mediálnej zábave*, Nitra 2013.

²⁰ *Strach a hrôza. Podoby hororového žánru*, red. I. Taranenková, M. Jareš, Bratislava 2011; T. Horváth, *Tajomstvo a vražda: model a dejiny detektívneho žánru*, Bratislava 2011; *Bude, ako nebolo: podoby utopického žánru*, red. I. Tarenková, M. Jareš, Bratislava-Trnava 2012.

²¹ Ako napríklad V. Petrík, *Prvý raz komplexnejšie o horore*, „Pravda” 2011, nr 249, s. 36; R. Bilík, *O žánrových obaloch a žánrových jadrách: k problematike funkcie westernovej/populárnej štruktúry v socialisticko-realistických naratívoch*, „Slovenská literatúra: revue pre literárnu vedu” 2013, nr 6.

do roku 2000 či *Dejiny slovenskej literárnej fantastiky*²². Známe sú tiež časopisy venované fantastike ako „SF 01, SF 02” (prvý slovenský magazín fantastiky v rokoch 1989–1990), neskôr to bola „Fantázia” (1997–2012), ktorá fungovala aj ako časopis o popkultúre. V súčasnosti vychádzajú i elektronické časopisy ako „Jupiter” venovaný sci-fi a fantasy či od roku 2012 „Kobka” — elektronická časopis venovaný hororu. Špecifikovali sa už i žánrové vydavateľstvá venujúce sa vydávaniu fantastiky ako Fantázia media, s. r. o. či Vydavateľstvo Hydra. O tom, že ide o rýchlo sa rozvíjajúcu oblasť populárnej literatúry a kultúry, svedčia i literárne súťaže ako Cena Gustáva Reussa (1991–2002) či Cena Fantázie (2003, od roku 2005 ako CeFa).

Výskum populárnej literatúry a kultúry má najmä interdisciplinárny charakter, čo môžeme vidieť napríklad na analýze piesňových textov populárnej hudby, ktorému sa v minulosti venoval hlavne René Bílik, Peter Zajac či Valér Mikula, v súčasnosti sa nimi zaoberá napríklad Marián Andričík²³, či v prepájaní vizuálneho umenia, hlavne fotografie s textom (pars pro toto časopis „Enter”). Výskumu komiksu sa odborne venuje Peter Karpinský, najmä v monografii *Poetika komiksu v texte a kontexte*²⁴, ďalej môžeme spomenúť práce Michala Tokára či Ivety Gal Drzewieckej.

Slovenský literárnovedný prístup k populárnej literatúre, v nadväznosti na výskum P. Libu, tzv. nitriansku školu, na otázky percepcie a literárnej komunikácie, môžeme označiť predovšetkým za transdisciplinárny, literárnoestetický, komunikačný, kritický a masmediálny a sociologický, zameraný na analýzu a interpretáciu textu, kde populárne sa konfrontačne stavia k vysokému či umeleckému. V súčasnom prostredí tzv. nitrianskej školy sa jej výskum uskutočňuje v rámci popkultúry. Hlavne po roku 2000 dochádza k vzrastu i odborného záujmu o konkrétne žánre populárnej literatúry ako kriminálka, horor, predovšetkým však fantastika a formy sci-fi, ktoré však fungujú samostatne, predovšetkým v rámci fandomov. Z v tejto skupine sa hlavne kvôli nadšeniu z fanúšikov stávajú odborníci v danej oblasti, ktorí postupne vytvárajú ako odborné, tak i kritické texty. V oblasti slovenskej literárnej kritiky je populárna literatúra ešte stále málo preskúmanou oblasťou a jej reflexia je prevažne založená na žánrovej postate a kriticky orientovaná. Väčšia pozornosť sa však už venuje výskumu prechodných foriem a aplikovaniu populárnych konvencií v súčasnej slovenskej literatúre či jej ovplyvňovanie literatúrou svetovou.

²² O. Herec, M. Ferko, *Slovenská fantastika do roku 2000*, Bratislava 2001; M. Ferko, *Dejiny slovenskej literárnej fantastiky*, Bratislava 2007. Dôležité sú i ďalšie práce spomínaných autorov, ako: O. Herec, *Z teórie modernej fantastiky*, Bratislava 2008.

²³ V. Mikula, *Na úvod*, [w:] *Nedela v Orly. Francúzsky šansón. Boris Vian, Georges Brassens, Charles Aznavour, Gilbert Bécaud, Jacques Brel, Anne*, Bratislava, 1988; P. Zajac, *Lyrika a texty populárnej piesne*, [w:] *idem, Pulzovanie literatúry*, Bratislava 1993; R. Bílik, *Texty populárnej piesne*, [w:] *Ako vstupovať do živej kultúry. Kapitoly z literárnej vedy a estetiky*, zost. Ľ. Plesník, Nitra 1995; M. Andričík, *Aspekty piesňového textu*, Košice 2014.

²⁴ P. Karpinský, *Poetika komiksu v texte a kontexte*, Prešov 2014.

Poľský výskum populárnej literatúry má podobne ako slovenský svoj systematický počiatok v 20. storočí reagujúc na vzostup populárnej literatúry v 19. storočí vo forme čítania pre ľud a v súvislosti s komercializáciou literatúry, jej distribúcie v trhovom mechanizme. S týmto javom sa viažu i polemiky o škodlivosti populárnej literatúry a s ňou spojenej masovej kultúry šírenej zo západných krajín, prezentované predovšetkým intelektuálnou „aristokratickou“ kritikou a zástancami umeleckej literatúry. Tejto téme sa obšírne venovala Antonina Kłoskowska, autorka prvého, priekopníckeho a dnes už klasického diela nielen poľskej literárnej vedy, sociológie či kulturológie *Kultura masowa* (prvé vydanie 1964)²⁵.

Autorka v ňom poukazuje predovšetkým na protikladnosť prístupov odborníkov a čitateľov populárnej literatúry, ktorí sa pri výbere diela riadia predovšetkým vlastnými preferenciami a záľubami, čím sa líšia kritériá hodnotenia diela. Autorka týmto dielom ako prvá načrtla široký, objektívny a vyvážený obraz kultúrno-spoločenských javov západných krajín, kultúry prezentovanej ako masová, pričom podľa nej nie je v protiklade či nepriateľom kultúry prezentovanej vtedajšou socialistickou kultúrnou politikou a spoločnosťou. Kłoskowska detailne charakterizovala masovú kultúru z viacerých pohľadov a odlišila ju od kultúry ľudovej. Známa je jej definícia masovej kultúry ako vznik a konzumácia diel založených na princípe homogenizácie, čo v doslovnom chápaní znamená zjednotenie. Homogenizácia v oblasti kultúry má spočívať na analogickom princípe premiešania elementov rôznej úrovne a ich pretvorenia v jednoliatu masu, ktorej každá porcia je rovnako stráviteľná a výdatná²⁶.

Širší a hlbší výskum populárnej literatúry iniciovaný práve spomínanou prácou A. Kłoskowskej a prekladmi diel významných zahraničných autorov v tejto oblasti (Edgar Morin, Roland Barthes či Abraham Moles) sa podobne ako na Slovensku začal v sedemdesiatych rokoch 20. storočia a rozvíjal sa vo viacerých smeroch.

Stefan Żółkiewski interpretoval populárnu literatúru predovšetkým z komunikačného, semiotického a sociologického hľadiska. Jeho pohľad by sme mohli označiť za tradičný, literatúru samotnú vnímal ako jeden všestranne konvenčný a schematický text vytvorený zo všeobecne známych kategórií, pričom populárna literatúra predstavuje len nevydarenú forma umeleckej literatúry bez vlastných špecifik a príznačných vlastností²⁷.

Ďalšou významnou prácou je dielo Janusza Dunina *Papierowy bandyta. Książka kramarska i brukowa w Polsce*²⁸, venované histórii populárnej literatúry vo forme čítania pre ľud a opísanej z pohľadu bibliografa. Dunin vo svojej knihe

²⁵ A. Kłoskowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa 1964.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ T. Żabski, *Sposób bycia literatury popularnej w XX wieku*, [w:] *Wiedza o literaturze i edukacja. Księga referatów Zjazdu Polonistów*, Warszawa 1995, red. T. Michałowska, Z. Goliński, Z. Jaroński, Warszawa 1996.

²⁸ J. Dunin, *Papierowy bandyta. Książka kramarska i brukowa w Polsce*, Łódź 1974.

detailne typologizoval diela jarmočnej, prevažne stredovekej populárnej literatúry. Potreba inventarizácie takejto masovo vydávanej, no už zabudnutej literatúry zrodila tzv. loďskú školu, ktorej pracovníci združení okolo Dunina sa venovali predovšetkým zachyteniu a výskumu zabudnutých žánrom populárnej literatúry.

V sedemdesiatych rokoch sa začal rozvíjať aj výskum teórie a poetiky textov populárnej literatúry. Tento smer prezentuje zborník štúdií *Formy literatury popularnej*²⁹, na ktorý nadväzujú ďalšie, širšie a konkrétnejšie výskum autorov príspevkov v oblasti populárnej literatúry ako Zofie Mitosek o stereotypoch³⁰, Anny Barańczak o piesňových textoch³¹, Józefa Bachórza o románoch s tajomstvom či Anny Martuszewskiej o rôznych teoretických či metodologických otázkach. Tie naplno rozvinula v knihe „*Ta trzecia*”. *Problemy literatury popularnej*³², ktorá sa stala už klasickým a známym dielom venujúcim sa problémom populárnej literatúry. Autorka sa v ňom sústreďuje na základné teoretické a metodologické otázky populárnej literatúry, ktorú definuje ako „tá tretia”³³, hoci postavená na nižšom estetickom stupni ako populárna literatúra, no vyznačujúca sa žánrovými a komunikačnými špecifikami, ktoré ju robia hodnou samostatného, vlastného výskumu. Takéto špecifiká populárnej literatúry dokazuje v ďalších častiach diela pri rozbere konkrétnych kategórií a postupov.

Martuszewska pomenovaním „tej tretej” nadviazala na koncepciu a prácu Czesława Hernasa. Jeho príspevok *Potrzeby i metody badania literatury brukowej*³⁴ sa stal programovým, zakladajúcim článkom výskumu populárnej literatúry. Hernas, vnímajúc potrebu samostatného a ďalšieho výskumu populárnej literatúry, založil na pôde Wroclavskej univerzity Pracovisko populárnej literatúry, ktoré sa spočiatku venovala len výskumu kultúrnej politiky a niektorým aspektom diel populárnej literatúry. Jeho meno je spojené i vydávaním časopisu „Literatura Ludowa”³⁵, ktorej bol dlhoročným redaktor a kde sa popri výskumu folkloristiky venoval i otázkam populárnej literatúry.

Počas osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch sa na tomto mieste postupne vytvorila už trvalá skupina zahrňujúca vedcov z rôznych poľských polonistických pracovísk, ktorých výskum bol primárne zameraný na populárnu literatúru a kultúru. Predovšetkým treba vyzdvihnúť meno Tadeusza Żabského, jedného zo zakla-

²⁹ *Formy literatury popularnej. Studia*, red. A. Okopień-Sławińska, Wrocław 1973.

³⁰ Z. Mitosek, *Literatura i stereotypy*, Wrocław 1974.

³¹ A. Barańczak, *Słowo w piosence. Poetyka współczesnej piosenki estradowej*, Wrocław 1983.

³² A. Martuszewska, „*Ta trzecia*”. *Problemy literatury popularnej*, Gdańsk 1997.

³³ Je to termín Cz. Hernasa, ktorým označuje populárnu literatúru ako „tú tretiu” podobne ako literatúra „dávneho typu” a literatúra 19. storočia: Cz. Hernas, *Potrzeby i metody badania literatury brukowej*, [w:] *O współczesnej kulturze literackiej*, red. S. Żółkiewski, M. Hopfinger, Wrocław 1973, s. 22.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Popularizačný časopis o folkloristike, ktorý v rokoch 1957–1968 vychádzal nepravidelne vo Varšave, neskôr od 70. rokov ako dvojmesačník vo Wroclave pod redakciou Cz. Hernasa. Venoval sa predovšetkým výskumu folklóru, neskôr i výskumu populárnej literatúry a kultúry.

dajúcich a vedúcich výskumníkov, ktorý upevnil tradíciu výskumu populárnej literatúry nielen vo vydávaní každoročného vedeckého zborníka „Literatura i Kultura Popularna”, no i v organizovaní každoročných (už medzinárodných) vedeckých konferencií venovaných populárnej literatúre. Spolu s redakčným tímom sa zaslúžil i o vydanie *Słownika literatury popularnej*³⁶, ktorý sa ako jediný komplexne a heslovito zaoberá nielen poľskou, ale i svetovou populárnou literatúrou a kultúrou.

Výskum populárnej literatúry a kultúry je dnes v Poľsku už rozšírený, okrem pracoviska na Vroclavskej univerzite sa mu venujú i na katedrách polonistiky vo Varšave, Gdansku, Krakove, Toruni, Poznani a i na iných, neakademických pracoviskách, napr. Stowarzyszenie Badaczy Popkultury i Edukacji Popkulturowej „Trickster”.

Jej výskum sa okrem skúmania metodologických a teoretických otázok týka predovšetkým žánrových aspektov, v spojitosti s literatúrou pre deti a mládež, slovesným folklórom a mediálnou oblasťou, teda rozširuje sa na celú kultúrnu oblasť.

Práce A. Kłoskowskej, S. Żolkiewského, J. Dunina či Cz. Hernasa a tzv. vroclavskej školy boli od začiatku známe i na Slovensku a významne prispeli k počiatkom jej výskumu. Rozdielnosť v historickom vývoji, väčšiu diverzifikáciu a priestor v poľskom výskume populárnej literatúry môžeme vidieť predovšetkým v odlišnosti literárnovedných kontextov a literárnych tradícií. Kým slovenská a česká literatúra a jej veda sú „klasickejšie”, viac sa v nich uplatňuje naratívna tradícia, cítiť tu výrazný vplyv štrukturalizmu, poľská literatúra a veda je filozofickejšia a interdisciplinárna, otvorená pre rôzne formy prenosu obsahov a spájania kontextov. Pawol Winczer sa ešte v sedemdesiatych rokoch pri porovnávaní populárnej literatúry v Poľsku a na Slovensku vyjadril o ich odlišnostiach takto:

Dozaista zawązili tri rzeczy: odlišna domáca literárna tradícia, rozdielna miera kontaktu s intelektuálnym prúdom literatúry nášho storočia ako aj vyspelejšia filozofická kultúra poľských autorov a naostatok rozlične vyvinuté literárne povedomie a z neho rezultujúce divergentné predstavy o úlohách a možnostiach románovej epiky v dnešnom svete³⁷.

Na rozdiel od slovenských literárnych vedcov, ktorí sa venujú hlavne estetickým a komunikačným kontextovým problémom, výskum populárnej literatúry v Poľsku je viac spojený s uvažovaním o samotnom texte žánrov populárnej literatúry a jeho populárnych/popkultúrnych vlastnostiach. Populárna literatúra sa chápe ako plnohodnotná časť literárneho systému, ktorá má svoje korene vo folklóre a vlastný systém fungovania, ktorý je síce sčasti zviazaný s umeleckou literatúrou (otázky prechodu diel), no funguje predovšetkým samostatne, vo forme vlastných žánrov a ich výskumu. Vo výskume sa potom uplatňujú najmä metódy literárnej histórie, aplikácia metód umeleckej literatúry (ako napríklad interpretá-

³⁶ *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, wyd. 2, 2006.

³⁷ P. Winczer, *Prerokovanie konvencií populárnej literatúry do umeleckej literatúry v próze po druhej svetovej vojne (Autorova stratégia voči čitateľovi)*, „Slovenská literatúra” 1978, nr 6, s. 716.

cia textu, jeho žánrová či tematická diagnostika) a iných humanitných disciplín ako sociológia, etnografia, folkloristika, antropológia kultúry, textová analýza a kultúrne štúdiá.

V poľskom kontexte je výrazná spojitosť výskumu popkultúry so semiotikou, kultúrou a masmédiami, čo je zjavné v definícii termínu „text“. Tento pojem, pôvodne vlastný literárnej vede, sa rozširuje na „text kultúry“, ktorý je schopný obsiahnuť širšiu kontextovú zložku a vzťahy, do ktorých dielo vstupuje. Prístup poľskej literárnej vedy k skúmaniu populárnej literatúry (a kultúry) môžeme teda označiť za semiotický, interdisciplinárny a intertextový.

Tento princíp je viditeľný v hlavnej a najväčšej práci v danej oblasti, *Słowniku literatury popularnej* (1997, 2006), ktorý môžeme charakterizovať ako filologický aj kultúrny (na porovnanie, slovenské *Vademecum popkultúry* je dielo z oblasti estetiky a filozofie kultúry, autor sa nevenuje konkrétnym dielam a ani slovenskému kontextu, neskúma ich hlbšie). V *Słowniku literatury popularnej* nájdeme historicko-typologické a teoretické informácie z výskumu poľskej aj svetovej populárnej literatúry. Problémom je však šírka záberu, keďže sa v slovníku nachádzajú aj heslá patriace skôr do populárnej kultúry ako do filologickej oblasti, čím sa akoby vytráca konzistentnosť a za populárnu literatúru a jej text sa pri tak širokom, prechodnom, kulturologickom a neselektívnom ponímaní môže považovať čokoľvek.

Zatiaľ čo prístup slovenskej literárnej vedy k skúmaniu populárnej literatúry môžeme veľmi zjednodušene označiť ako výskum o populárnej literatúre (v prevažnej miere viac slovenskej ako svetovej), poľský je interpretáciou konkrétnych textov populárnej literatúry a jej kultúrnych kontextov (poľských i svetových). Diferencie sa pritom netýkajú len prístupu a metodológie, ale aj hlavných termínov, s ktorými oba literárnovedné kontexty pracujú.

Na rozdiel od poľskej literárnej vedy slovenská nemá vypracovaný a definovaný pojem populárnej literatúry s jej imanentnými vlastnosťami. O jeho charakteristiku sa síce pokúsil P. Liba, no tiež ho chápe dialekticky. Raz je jej záber veľmi široký, a to v zmysle popularizácie (umeleckej) lektúry. Populárna literatúra (široké chápanie) v slovenskom kontexte je teda termínom zahrňujúcim diela s príznakom populárnosti (či už ide o okraj alebo prechodné žánre umeleckej literatúry s vlastnosťami či konvenciami populárnej literatúry) alebo v druhom zmysle ide o texty populárnej literatúry v jej vlastných žánroch ako kriminálka, fantastika, horor či ženské romány tzv. červenej knižnice, vnímané ako konvenčné žánre samotnej populárnej literatúry (úzke chápanie). Na označenie špecifickej skupiny už funguje termín tzv. trendy textov, ktorých diela sa síce prezentujú ako umenie, dištancujú sa od populárnej literatúry, avšak oddychovú lektúru využívajúcim populárnymi motívami a prvkami nepresahujú. Populárna literatúra je teda termínom nejednoznačným, skôr intuitívnym ako exaktným, schopným obsiahnuť široké pole referenčnosti.

Rozdiel vidno aj pri vymedzení termínov masová a populárna kultúra. V slovenskom kontexte sú oba pojmy spojené predovšetkým s oblasťou masmediál-

nych štúdií a filozofiou J. Fiska a D. Macdonalda, literárna veda s nimi pracuje len zriedka. Podľa definície Malíčka ale aj Rusnáka³⁸ oba termíny sú čiastočne v opozícii. Kým masová kultúra (*ako mass culture* — dôraz je na slove mass, masa) implikuje predovšetkým kvantitu a je objektom pasívnej recepcie (ako napríklad časopisy), populárna kultúra (či synonymne popkultúra, ekvivalent angl. *popular culture* ako pojem už viac etablovaný a používaný so zameraním predovšetkým na estetické vlastnosti diela) vyjadruje kvalitu a istú tvorivosť či selekciu. Vytváraná je ľuďmi a nie kultúrnym priemyslom, je recipovaná aktívnymi subjektmi na základe ich výberu a obľúbenosti, má nie objektívnu, ale intersubjektívnu povahu. Ukazuje sa, že hlavné rozdiely medzi masovou a populárnou kultúrou možno nájsť predovšetkým pri analýze spôsobov ich percepcie. Prijímatelia masovej kultúry sú pasívni zákazníci, ktorých aktivita spočíva len vo vyjadrení vôle (resp. neochoty) kupovať a spotrebovať produkty masovej kultúry. Popkultúra sa, naopak, venuje len tým udalostiam a javom, ktoré sú do určitej miery populárne. Masová kultúra môže byť do určitej miery aj populárnou kultúrou, ale populárna kultúra nie je automaticky kultúrou masovou. Popkultúra je potom len tá časť masovej kultúry, ktorú z nej percipient vysublimuje sústredeným záujmom³⁹.

V poľskom kontexte tieto termíny fungujú odlišne. Kým kultúra populárna je širší pojem, zohľadňujúci predovšetkým populárne vlastnosti diela a možnosti ich dobrovoľného výberu (kvalitatívne a selektívne hľadisko), masová kultúra je termínom, ktorý zdôrazňuje spôsob, akým je vytváraná, teda prostredníctvom masmédií (film, televízne seriály, paperbacky atď.) S týmto termínom korešponduje v slovenskom kontexte pojem mediálna kultúra⁴⁰. Ten vyjadruje len spôsob distribúcie, neviaže sa na kvalitu či kvantitu, nevypovedá nič o svojom percipientovi.

Takisto ako termín masová kultúra aj masová literatúra v poľskom literárnovednom kontexte sa viaže predovšetkým na otázky tvorby a distribúcie (až sekundárne kvality a kvantity), v slovenskom kontexte sa tento termín nepoužíva, spadá do oblasti široko chápanej populárnej literatúry, prípadne sa ním chápe literatúra (v širokom význame) ako masovo vydávané časopisy, noviny, ale i napríklad paperbacky, ktoré sa dajú kúpiť v novinových stánkoch.

Populárna literatúra ostáva lákavou, no ešte stále málo preskúmanou oblasťou výskumu. Za potrebné pokladáme vypracovanie adekvátneho vedeckého jazyka, ktorý bude schopný opísať javy populárnej literatúry neutrálne a dostatočne špecificky. O zmätku v terminológii svedčí fakt, že na označenie populárnej literatúry funguje množstvo názvov, ktoré sa líšia len jemnými odtienkami ako *braková*, *úpadková*, *periférna*, *okrajová*, *triviálna*, *banálna*, *konvenčná*, *ľudová*, resp. *literatúra špecifických funkcií*. Rovnako vypracovanie adekvátnej metodológie výskumu je jednou z najpotrebnejších aktuálnych potrieb. Bez nej totiž hrozí, že sa populárna literatúra začne „rozlievať“ v kultúrnych a antropologických štúdiách, a to až do takej miery, že sa

³⁸ Pozri J. Rusnák, *Homo popularis...*

³⁹ J. Malíček, *Vademecum...*

⁴⁰ *Ibidem*.

spolu s ostatnými vedami pretransformuje do jednej a jednotnej humanistiky, čím sa na jednej strane posilní interdisciplinárnosť, no zničí osobitosť jednotlivých disciplín.

Slovenská literárna veda by sa mala vzdať svojho zdedeného elitárstva a viac sa otvoriť pre výskum populárnej literatúry a kultúry, teda markantných súčasných trendov a pokúsiť sa analyzovať populárnu literatúru v rovnakej miere ako umeleckú. Daný výskum je potrebný aj vzhľadom na pedagogickú prax, v ktorej sa často neľahko diferencuje medzi textami rozličnej hodnoty pochádzajúcich z rôznych literárnych (pod)systémov. V tejto súvislosti môže pomôcť výskum prechodných foriem medzi umeleckou a populárnou literatúrou (alebo aj folklórom), čím by sa zaplnilo nielen tzv. biele miesto v súčasnej literárnej vede, ale mohli by sa preklenúť aj systémové rozdiely a protiklady medzi umeleckou a populárnou literatúrou. Populárna literatúra by konečne nemusela byť len „na okraji“ tak, ako tomu bolo doteraz.

Tabuľka č. 1. Sumárny prehľad rozdielov a podobností slovenského a poľského kontextu výskumu populárnej literatúry

	Slovenský vedecký kontext	Poľský vedecký kontext
Oficiálny začiatok výskumu	70.–80. roky 20. storočia	60.–70. roky 20. storočia
Zakladateľ/zakladatelia	Peter Liba (Bagin, R. Bilik, V. Marčok a iní)	Cz. Hernas, T. Źabski (A. Kłosowska, S. Źolkiewski, J. Dunin a iní)
„Školy“ alebo organizácie venujúce sa výskumu	nitrianska škola Slovenská akadémia vied univerzitné katedry slovakistiky	vrocľavská škola univerzitné katedry polonistiky „Trickster“
Východiská a zameranie výskumu	transdisciplinárnosť výskumu komunikačný a estetický výskum populárnej literatúry vo všeobecnosti literárna komunikácia, literárna estetika, literárna kritika, analýza a interpretácia textu (v rámci výskumu populárnej kultúry — masmediálne štúdiá, kulturoológia, sociológia, folkloristika)	transdisciplinárnosť, kulturologický a kontextový výskum populárnej literatúry, predovšetkým jej vlastných žánrov literárna história, aplikácia metód humanitných disciplín ako sociológia, etnografia, folkloristika, antropológia kultúry, textová analýza a kultúrne štúdiá.
Rozdiely v chápaní termínov <i>Populárna literatúra</i>	nejednoznačnosť termínu, implicitnosť, široké a úzke chápanie populárnej literatúry	vlastné žánre populárnej literatúry (fantastika, horor, kriminálka atď.)

<i>Masová literatúra</i>	masovo vydávané časopisy, noviny, paperbacky	literatúra tvorená a distribuovaná masovými komunikačnými prostriedkami
<i>Populárna kultúra</i>	synonymne popkultúra, vyjadruje istú kvalitu a tvorivosť či selekciu pri tvorbe, tvorená ľuďmi, aktívna percepcia (kvalitatívne a selektívne hľadisko)	širší pojem (zahrňujúci nielen pokultúru), zohľadňujúci predovšetkým populárne vlastnosti diela ako jeho kvality (kvalitatívne hľadisko)
<i>Masová kultúra</i>	implikuje kvantitu, je objektom pasívnej recepcie, tvorená kultúrnym priemyslom	kultúra tvorená prostredníctvom masmédií (v slovenskom kontexte korešponduje s termínom <i>mediálna kultúra</i>)

Zdroj: vlastní zpracování.

On the Slovak and Polish research of popular literature

Summary

The aim of the article is to give the first and base characterization and comparison of research of popular literature and culture in Slovak and Polish national scientific contexts. There are many similarities but also differences in both national contexts dependent on different historical and cultural development.

Main differences are in the attitude of researching. As in Slovak literary scientific context the focus is in area of literary communication and aesthetics, the Polish conception is based on cultural and context understanding of popular literature, defining its own history, theory and research apparatus. Differentness is also in the definition of main categories, such as popular literature, culture, mass literature and mass culture.

In both national contexts the research has its own problems to deal with, in Slovak literary science there is a big need to open for interdisciplinary approach and to make the studies on popular literature fully appreciated part of research. In Polish context there is a need to create suitable methodology of research and to focus on the theory of popular literature as thanks to interdisciplinary approach there is a danger that popular literature will melt in popular culture studies.